

BUXORO AVLIYOLARI HAQIDAGI AFSONALAR TALQINI

MADINA NURMATOVA FAYZULLO QIZI

Buxoro davlat universiteti folklorshunoslik yo'nalishi

1-bosqich tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarning shakllanishi, mazmun-mohiyati, badiiy xususiyatlari va xalq og'zaki ijodidagi o'rni tahlil qilinadi. Buxoro qadimdan ilm-fan, ma'rifat va tasavvuf markazlaridan biri sifatida shakllanganligi sababli, hudud bilan bog'liq avliyolar, allomalar va diniy-ma'rifiy siymolar haqidagi rivoyat va afsonalar xalq xotirasida alohida o'rin egallagan. Tadqiqotda mazkur afsonalarda tarixiy voqelik, xalq tasavvuri, diniy qarashlar, ezgulik va adolat g'oyalari hamda avliyo siymosining badiiy talqini o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Buxoro, avliyolar, afsona, rivoyat, xalq og'zaki ijodi, folklor, tasavvuf, ma'naviy meros, tarixiy xotira, diniy qarashlar, xalq e'tiqodi, badiiy talqin, folklor motivlari, milliy qadriyatlar.*

KIRISH

Buxoro Markaziy Osiyoning eng qadimiy madaniy va ma'rifiy markazlaridan biri bo'lib, uning tarixiy-madaniy qiyofasi asrlar davomida shakllangan diniy-ma'rifiy an'analar, ilm-fan, tasavvuf va xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liqdir. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro 2 ming yildan ortiq tarixga ega bo'lgan shahar bo'lib, u Buyuk Ipak yo'li bo'ylab joylashgan va asrlar davomida

Markaziy Osiyoning muhim iqtisodiy hamda madaniy markazlaridan biri bo'lgan. Xususan, IX–XVI asrlarda Buxoro musulmon ilohiyoti, ayniqsa, tasavvufning yirik markazlaridan biri sifatida rivojlangan.

Buxoroning ana shunday tarixiy va ma'naviy muhiti hudud bilan bog'liq turli rivoyat va afsonalarning yuzaga kelishi, saqlanishi va avloddan avlodga o'tishiga

zamin yaratgan. Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarda tarixiy shaxslar, ularning hayoti va faoliyati bilan bir qatorda xalqning diniy-axloqiy qarashlari, ezgulik haqidagi tasavvurlari, karomat tushunchasi va ma'naviy qadriyatlari ham o'z ifodasini topgan.

ASOSIY QISM

Afsona va rivoyatlarni o'rganishda tarixiy fakt bilan folklor talqinini bir-biridan farqlash muhimdir. Chunki xalq og'zaki ijodida tarixiy shaxs yoki voqea vaqt o'tishi bilan badiiy qayta ishlanadi. Natijada tarixiy asosga ega bo'lgan hodisa xalq tasavvuri, ramziy obrazlar va mo'jizaviy motivlar bilan boyitiladi. Shu jihatdan Buxoro avliyolari haqidagi afsonalar nafaqat tarixiy xotira, balki xalqning ma'naviy dunyoqarashini o'rganish uchun ham muhim folklor manbasi hisoblanadi.

Buxoroning qadimiy shahar sifatidagi ahamiyati uning tarixiy obidalari bilangina emas, balki ko'p asrlar davomida shakllangan ilmiy va diniy muhit bilan ham belgilanadi. UNESCO Buxoroni Markaziy Osiyodagi o'rta asr shaharsozligining eng yaxshi saqlangan namunalaridan biri sifatida baholaydi. Shahar tarixiy markazi 1993-yilda UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. 2016-yilda esa uning chegaralariga oid kichik o'zgartirish UNESCO tomonidan tasdiqlangan.

Buxoroning diniy-ma'rifiy markaz sifatidagi mavqei avliyolar, shayxlar, olimlar va tasavvuf namoyandalari bilan bog'liq tarixiy xotiraning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. UNESCO Buxoroning IX–XVI asrlarda musulmon ilohiyoti va xususan tasavvufning muhim markazlaridan biri bo'lganini qayd etadi.

Shu sababli Buxoro hududidagi ziyoratgohlar va ular bilan bog'liq og'zaki hikoyalar o'zida tarixiy, diniy va folklor qatlamlarini mujassamlashtirgan. Bunday manbalarda avliyo obrazi ko'pincha oddiy tarixiy shaxs sifatida emas, balki xalqning ideal inson haqidagi tasavvurini ifodalovchi ma'naviy timsol sifatida namoyon bo'ladi.

Avliyo obrazining folklordagi talqini

O'zbek xalq og'zaki ijodida avliyo obrazi ko'pincha adolat, halollik, sabr, saxovat, ilm, kamtarlik va ezgulik kabi fazilatlar bilan bog'lanadi. Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarda ham ushbu xususiyatlar asosiy mazmuniy qatlamlardan birini tashkil etadi.

Afsonalarda avliyoning oddiy insonlardan farqli jihati ko'pincha uning g'ayrioddiy bilimga egaligi, kelajakni oldindan sezishi, muayyan voqeaga ta'sir ko'rsatishi yoki og'ir vaziyatda insonlarga yordam berishi kabi motivlar orqali ifodalanadi. Bunday tasvirlarni tarixiy fakt sifatida emas, balki folklorning badiiy-poetik talqini sifatida baholash ilmiy jihatdan to'g'riroqdir.

Xalq og'zaki ijodida karomat motivining mavjudligi avliyoning muqaddasligini tasdiqlashga xizmat qiluvchi badiiy vosita vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, mazkur motiv orqali xalqning ezgulik va yovuzlik haqidagi qarashlari ham ifodalanadi. Afsonada ezgu niyatli qahramonning g'ayrioddiy kuch bilan taqdirlanishi uning ma'naviy jihatdan ideal shaxs sifatida talqin qilinishini kuchaytiradi.

Bahouddin Naqshband haqidagi afsonalar

Buxoro avliyolari haqidagi folklor materiallari orasida Bahouddin Naqshband bilan bog'liq rivoyat va afsonalar alohida o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tarixiy-madaniy ob'ektlar direksiyasining rasmiy ma'lumotlarida Bahouddin Naqshband XIV asrda yashagan, Naqshbandiya tariqatining mashhur namoyandasi sifatida qayd etiladi. Rasmiy manbada u 1318-yilda Buxoro yaqinidagi Qasri Hinduvon qishlog'ida tug'ilgani va 1389-yilda vafot etgani ko'rsatilgan.

Bahouddin Naqshbandning hayoti bilan bog'liq og'zaki an'analarda uning bolalik davri, ustozlari, tasavvufiy kamoloti, mehnatga munosabati va karomatlari haqida turli hikoyalar uchraydi. Rasmiy madaniy meros materiallarida ham u bilan bog'liq ayrim ma'lumotlarning xalq orasidagi rivoyat shakllari qayd etilgan.

Bahouddin Naqshband obrazining folklordagi muhim xususiyatlaridan biri — ma'naviy komillik va mehnatning uyg'unligidir. U bilan bog'liq tasavvufiy an'analarda insonning jamiyatdan uzilib qolmasdan, halol mehnat va ma'naviy poklik asosida yashashi muhim tamoyil sifatida talqin qilinadi.

Bahouddin Naqshbandning vafoti bilan bog'liq ma'lumotlar ham tarixiy va folklor qatlamlarining birgalikda mavjudligini ko'rsatadi. O'zbekiston Milliy axborot agentligining 2021-yil 2-martdagi materialida uning vafoti 1389-yil 2-mart deb ko'rsatiladi va bu ma'lumot Saloh ibn Muborak al-Buxoriyning "Anis at-tolibin" asariga bog'lanadi.

“Yetti pir” an'anasi va afsonaviy tafakkur

Buxoro vohasi bilan bog'liq tasavvufiy an'analarning muhim qismi “Yetti pir” tushunchasi bilan bog'liq. O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosga oid rasmiy manbasida Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni, Xoja Orif Revgariy, Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy, Xoja Ali Romitaniy, Muhammad Boboyi Samosiy, Sayyid Amir Kulol va Bahouddin Naqshband kabi shaxslar bilan bog'liq tasavvufiy silsila haqida ma'lumot beriladi.

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni 1103–1179-yillarda yashagan va G'ijduvon hududida shakllangan tasavvufiy maktab bilan bog'lanadi. Rasmiy manbada uning ta'limoti keyinchalik Bahouddin Naqshband an'alariga ta'sir ko'rsatgani qayd etiladi.

Shu tarixiy shaxslar atrofida shakllangan rivoyatlar xalq xotirasida ularni oddiy tarixiy shaxsdan ma'naviy timsol darajasiga ko'targan. Ularning hayoti haqidagi hikoyalarda ustoz-shogird munosabatlari, ilm olish, nafsni tarbiyalash, halol mehnat va insonlarga yaxshilik qilish kabi g'oyalar muhim o'rin egallaydi.

Afsonalardagi karomat motivi

Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarning eng xarakterli jihatlaridan biri — karomat motividir. Karomat folklor asarida avliyoning ma'naviy maqomini ko'rsatuvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Bunday afsonalarda tabiat hodisalarining o'zgarishi, kutilmagan voqealarning yuz berishi, insonning og'ir vaziyatdan xalos bo'lishi yoki avliyoning uzoqdagi hodisadan xabardor bo'lishi kabi motivlar uchrashi mumkin. Ularning vazifasi tarixiy voqeani hujjatlashtirish emas, balki qahramonning ma'naviy ulug'ligini xalqona tasavvur orqali ifodalashdan iborat.

Shu jihatdan karomatli afsonalarni tahlil qilishda ikki qatlamni ajratish zarur: tarixiy qatlam va folklor-badiiy qatlam. Tarixiy qatlamda shaxsning yashagan davri, faoliyati va tarixiy manbalarda qayd etilgan ma'lumotlar o'rganilsa, folklor qatlamida xalq tomonidan yaratilgan obraz, syujet, motiv va badiiy tasvir vositalari tadqiq qilinadi.

Afsonalarda tarixiy xotira masalasi

Buxoro avliyolari haqidagi afsonalar tarixiy xotiraning xalq og'zaki shaklda saqlanishiga misol bo'la oladi. Bunda muayyan shaxsning nomi, qabri, maqbarasi yoki u bilan bog'liq joy xalq xotirasida turli hikoyalar orqali saqlanadi.

Bahouddin Naqshband majmuasi bilan bog'liq rasmiy UNESCO materiallarida ushbu majmua Buxoro viloyatidagi muhim diniy-me'moriy meros obyekti sifatida qayd etilgan. Majmua UNESCOning Tentative List ro'yxatiga 2008-yil 18-yanvarda kiritilgan.

Bu holat ziyoratgohning nafaqat diniy, balki tarixiy va madaniy xotira obyekti sifatidagi ahamiyatini ham ko'rsatadi. Ziyoratgohlar bilan bog'liq og'zaki hikoyalar esa moddiy merosni nomoddiy madaniy xotira bilan bog'laydi.

Afsonalarning badiiy xususiyatlari

Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarning badiiy tuzilishida bir qator an'anaviy folklor xususiyatlarini kuzatish mumkin. Jumladan, qahramonning g'ayrioddiy tug'ilishi, uning yoshligidan alohida qobiliyatga ega bo'lishi, ustoz topishi, sinovdan o'tishi, karomat ko'rsatishi va xalq orasida hurmat qozonishi kabi syujet elementlari mavjud bo'lishi mumkin.

Afsonalarda makon ham muhim badiiy vazifa bajaradi. Buxoro, G'ijduvon, Kogon, Qasri Hinduvon yoki Qasri Orifon kabi joy nomlari voqeani aniq geografik muhit bilan bog'laydi. Natijada afsona tinglovchiga nafaqat qahramon haqida, balki muayyan hududning tarixiy-madaniy muhiti haqida ham tasavvur beradi.

Bunday geografik konkretlik folklor asarining xalq xotirasida mustahkamlanishiga yordam beradi. Muayyan joy bilan bog'langan rivoyat o'sha hudud aholisining tarixiy o'zligini va madaniy xotirasini shakllantirishda ham ishtirok etadi.

XULOSA

Buxoro avliyolari haqidagi afsonalar o'zbek xalqining ko'p asrlik ma'naviy va folklor merosining muhim qismini tashkil etadi. Buxoroning 2 ming yildan ortiq tarixga ega ekanligi, uning Buyuk Ipak yo'lidagi mavqei va IX–XVI asrlarda islom ilohiyoti hamda tasavvufning muhim markazlaridan biri bo'lganligi bunday folklor an'analarning shakllanishi uchun tarixiy-madaniy zamin yaratgan.

Bahouddin Naqshband, Abdulxoliq G'ijduvoni va boshqa tasavvuf namoyandalari bilan bog'liq rivoyatlar xalq xotirasida tarixiy shaxslarning ma'naviy obrazini saqlab qolgan. Bahouddin Naqshbandning 1318-yilda tug'ilgani va 1389-yilda vafot etgani kabi tarixiy ma'lumotlar rasmiy manbalarda qayd etilgan bo'lsa, uning karomatlari va ayrim mo'jizaviy voqealar haqidagi hikoyalar folklor talqinining mahsuli sifatida o'rganilishi lozim.

Shunday qilib, Buxoro avliyolari haqidagi afsonalarning asosiy ilmiy ahamiyati ularning tarixiy voqealarni aynanligicha yetkazishidagina emas, balki xalqning ma'naviy qadriyatlari, diniy tasavvurlari, tarixiy xotirasi, ideal inson haqidagi qarashlari va badiiy tafakkurini aks ettirishidadir. Ushbu merosni ilmiy o'rganishda tarixiy hujjatlar va folklor materiallarini o'zaro farqlash, og'zaki manbalarning variantlarini qayd etish va ularni ishonchli yozma manbalar bilan qiyoslash eng muhim metodologik talablardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara. Paris: UNESCO, 1993. [UNESCO rasmiy manbasi](#)
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tarixiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatga molik obyektlar direksiyasi. Bahouddin Naqshband. Toshkent. [Rasmiy manba](#)
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tarixiy-madaniy obyektlar direksiyasi. Bahouddin Naqshband memorial majmuasi. Toshkent. [Rasmiy manba](#)
4. UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara: Nomination and State of Conservation Documents. Paris: UNESCO, 2016–2025. [UNESCO rasmiy hujjatlar bazasi](#)